

ЗМІСТ НОВІТНЬОЇ РЕФОРМИ ОРФОГРАФІЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Тетяна ХОМЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті розглядаються питання орфографії німецької мови. Характеризуються такі аспекти орфографічної реформи 1996 року: передача довгих та коротких голосних звуків на письмі; реалізація фонологічного та морфологічного принципів написання; вживання графемі ß; правопис складних слів із збігом декількох букв; написання слів іношомовного походження; орфографія регуляритетів. Визначається ступінь відповідності правил меті реформи 1996 р.

Ключові слова: орфографія німецької мови; орфографічна реформа 1996 року; фонологічний та морфологічний принципи; графема ß; слова іношомовного походження; написання регуляритетів; мета реформи 1996 р.

The article runs about German orthography. Some aspects of 1996 orthographic reform are characterized, namely written representation of long and short vowel sounds, realization of phonological and morphologic principles of writing, the usage of grapheme ß, spelling of compound words with several letters combination, spelling of words of foreign origin, regular words orthography. The degree of conformity of the rules to 1996 reform's aim is determined in this article.

Key words: German orthography; 1996 orthographic reform; phonological and morphologic principles; grapheme ß; words of foreign origin; regular words orthography; the aim of 1996 reform.

Будь-яка мова не може передаватися на письмі без дотримання певних правил написання слів та речень. Такі точні орфографічні правила є однаковими для всіх носіїв та користувачів цієї мови. З часом у мові відбуваються зміни, змінюються і правила написання. Зазвичай, встановлення та впровадження нових правил відбувається через офіційні реформи. Німецька мова декілька разів переживала спроби орфографічного реформування. Найвдалішою стала реформа правопису 1902 року, норми написання якої діяли до 1996 р.

Нове реформування правопису німецької мови в 1996 р. мало за мету створення точних, єдиних, простих, систематичних правил правопису [2]. У новому правописі беруться до уваги тільки сумнівні випадки та непевності старого правопису [9: 8-9]. Досвід такого реформування дуже цінний, оскільки надає можливість проаналізувати ступінь досягнення мети реформування та можливі недоліки і вади в процесі встановлення орфографічних правил.

Реформі правопису німецької мови присвячено багато праць німецьких вчених та матеріалів офіційних органів влади. Я. Вольгемут, Г. Глинц, Г. Цабель, Б. Шаедер досліджували зв'язки між мовою, написанням та правописом. Р. Кьолер, П. Кьолер, К. Хеллер приділили увагу змісту реформи 1996 р. Ю. Нидерхойзер, Г. Штикель проаналізували критичні зауваження щодо багатьох аспектів реформування. До окремої групи треба віднести словники нового правопису видавництва Дудена, Лангеншайдта та словник Т. Іклера.

Мета статті – охарактеризувати аспекти змісту орфографічної реформи 1996 р. та проаналізувати ступінь відповідності меті реформи.

Оскільки найважливішим у писемному мовленні є передача інформації, яка була б правильно зрозумілою всіма читачами, то першочергового значення у правописі набуває співвідношення між літерою та звуком. У німецькій мові голосні звуки передаються такими графемами: a, e, i, ie, o, u, ä, ü, ö. Приголосні звуки позначаються такими графемами: p, t, k, b, d, g, f, w, s, ß, j, h, m, n, l, r, qu, ch, sch, v, x, z. В ідеалі кожному звуку повинна відповідати своя графема. Відхилення від цього фонематичного принципу орфографії обумовлені історично, бо писемна мова розвивається набагато повільніше за усне мовлення. При віддаленні усної та писемної мови функцію їхньої відповідності виконує морфологічний принцип написання слів, коли слова із спорідненими основами передаються на письмі однаково у всіх формах та похідних словах.

Реформа 1996 р. приділяє достатньо уваги правилам передачі голосних та приголосних на письмі.

Відомо, що опозиція коротких та довгих голосних в німецькій мові є релевантною [8: 86]. Позначення довготи та короткості звуку на письмі завжди було актуальним. Для цього діє просте правило: знаки для позначення довготи на письмі вживаються тільки після довгого голосного. Для таких випадків існують позначення довготи ah, aa, eh, ee, ie, ih, ieh, oh, oo, uh. Подвійні голосні aa, ee, oo виступають як знаки довготи у словах типу Naar, Meer, Moog. Знаком подовження є e після i (Liebe). [7: 16]. Але у словах іншомовного походження Maschine, Medizin знак довготи після i довгого не вживається. Найчастіше для позначення довготи попереднього голосного застосовується h [5: 200]. Часто довгота голосних зовсім не позначається: husten, Obst.

Короткість голосного позначається сукупністю приголосних після нього. Сукупність приголосних може реалізуватися через подвоєння приголосних, буквосполучення та групи приголосних. Приголосні подвоюються, якщо попередній голосний є коротким (Mitte), але після довгого голосного приголосний простий (Miete). Замість подвійного kk та zz вживаються ck та tz, і перед цими позначеннями передбачається короткий голосний: Zucker, sitzen [5: 207]. В словах іншомовного походження після короткого голосного вживаються прості k та z: Faktor. У деяких запозичених словах короткість голосного позначається через подвоєння kk та zz: Sakko, Pizza. Після довгого голосного пишуться прості k та z: blöken, siezen.

Буквосполучення ch, ng, sch є, зазвичай, ознакою короткості попереднього голосного. Групи приголосних також позначають короткий голосний, і в цьому випадку жоден з приголосних не подвоюється: Kante, Luft. Також у певних випадках приголосний після короткого голосного не подвоюється. Насамперед це стосується односкладових слів (Bus, Job); іншомовних суфіксів -ik, -it (Kritik, Kredit); деяких слів з непрозорою будовою (Himbeere, Imbiss); слів іншомовного походження (Hotel); закінчень -d, -st, -t (Gunst), односкладових граматичних слів (man, was); форм дієслова (ich bin, er hat) [2: 1115]. Характерно, що у похідних від Job та Bus відбувається подвоєння (jobben, Busse), в суфіксах -it та -ik і може вимовлятися довго, початкова форма Gunst пишеться з подвоєнням (gönnen).

Таким чином, у правилах передачі звуків на письмі можна відмітити деяку непослідовність і недотримання простоти та єдності в правилах. Це стосується, насамперед, передачі довгого голосного і через два варіанти написання через ie та i, варіативності застосування подвійних приголосних у німецьких та запозичених словах та у початкових і похідних формах німецьких слів.

Німецький правопис дотримується, в основному, двох принципів: фонологічного та морфологічного. Їм приділяється велика увага і в правилах нового правопису. За морфологічним принципом, якщо ми пишемо trennen, Rand, то в похідних формах також треба писати trennte, Ränder, а не trenne, Render. Вирішальним при цьому є приналежність слова до сім'ї споріднених слів [6: 8-9].

Дореформене написання
Hände, behende (Hand)
schneuzen (Schnauze)
muß (müssen)

Реформоване написання
Hände, behände
schnäuzen
muss

aufwendig (Aufwand)

aufwändig

Якщо подвійний приголосний пишеться в початковій формі слова, то він повинен вживатися також у всіх похідних формах: die Asse – Ass (до реформи As), Karamelle – Karamell (до реформи Karamel), morpen – Mopp (до реформи Morp), Nummer – nummerieren (до реформи numerieren), Platz – platzieren (до реформи plazieren).

За морфологічним принципом тепер замість е вживається ä: blau – verbläuen (до реформи verbleuen). Але в деяких словах залишається старе написання. Яскравим прикладом цього є слово Eltern. Це слово пишеться з початковим е, хоча, без сумніву, походить від прикметника alt, і за правилом треба було б писати Ältern. Таким же чином відрізняються packen та Paket, незважаючи на те, що обидва слова мають однакову основу.

Морфологічний принцип має значення при оглушенні кінцевих приголосних. Якщо, наприклад, середньовічні автори у рукописах XI – XVI ст. орфографічно позначали фонетичне оглушення кінцевих дзвінків (tac, lip) [1: 140], то застосування морфологічного принципу надає можливість розрізнити початкові форми слів з різними значеннями: Rad [t] – Rades – Räder, Rat[t] – Rates – Räte. На письмі оглушення кінцевого приголосного залишається непозначеним, бо у цих випадках морфологічний принцип домінує над фонологічним.

Певним відхиленням від застосування морфологічного принципу в орфографії є перехід а, е, о в умлаотовані звуки при вимові різних форм слів: kalt – Kälte, Haus – Häuser. По суті, виставлення умлаутів на письмі є компромісом між морфологічним та фонетичним принципом. За морфологічним принципом означені форми слова потрібно було б писати kalt – Kalte, Haus – Hauser, за фонологічним kalt – Kelte, Haus – Hoiser.

Фонологічний принцип проголошує, що одному звуку в ідеалі повинна відповідати одна буква. Усупереч цьому принципу в німецькій мові одна літера може позначати різні звуки: Spanien[S], Maus[s], sicher[z]. За Дуденом [2] причиною відхилень від фонологічного принципу є історичний розвиток німецької орфографії без систематичного її урегулювання. Різні букви можуть також передавати один і той же звук: Tal, Zahl, Saal. У всіх випадках передається довгий а. Відхиленням від фонологічного принципу є також застосування графем f, ff, v, ph для передачі звуку [f]: Folge, Koffer, Vater, Phobie.

Причини відхилення від фонологічного принципу є історичними. Спочатку в письменах застосовувався латинський алфавіт, що не повністю був придатний для передачі таких звуків німецької мови, як [S] та умлаотованих звуків, яких не було в латинській мові. А графічну систему, що склалася традиційно, дуже важко замінити.

У новому правописі важливими є також правила вживання графеми ß. Ця літера залишилася в написанні слів, але її застосування залежить тепер від довготи попереднього голосного звуку. За новими правилами після короткого голосного пишеться подвійна ss: dass (до реформи daß). Після довгого голосного та дифтонга треба писати ß (Fuß, heißen). Необхідно зазначити, що слово aus є виключенням з правила: після дифтонга вживається s, а не ß. На відміну від попереднього застосування графеми ß, нове правило враховує тільки довготу попереднього голосного, і тому споріднені слова можуть бути написаними з графічними варіантами (beschließen – Beschluss, schmeißen – schmissig). У слові з графемою ß, яке передається великими літерами, вона замінюється на подвійне ss (Straße – STRASSE).

Вживання графеми s для позначення звуку [S] на початку слова перед -р та -t залишилося без змін (spielen, Stuhl). Воно є традиційним і не підлягає ні фонетичному, ні морфологічному принципам написання.

Що стосується складних слів із збігом однакових літер, то, якщо в таких словах зустрічаються три голосні, то не випадає жодна з них [2]. У таких випадках можна використовувати тире: Seeelefant та See-Elefant. Повне збереження написання окремих частин складних слів стосується також тих випадків, коли зустрічаються три букви, що позначають приголосні звуки: Schrittempo.

Окрему групу правил становлять правила передачі слів іншомовного походження, оскільки їхня графічна передача викликає певні труднощі. Але можна стверджувати, що ці труднощі мають більш психологічну природу, ніж мовну. Традиційно слова, запозичені з

інших мов з латинським алфавітом, передавалися на письмі таким же чином, як і в мові, звідки вони прийшли. З часом частина таких слів "онімечилася", деякі залишили свою автентичну орфографію. Реформа зробила спробу врегулювати правила графічної передачі слів іншомовного походження, проголошуючи їх паралельне написання. Б. Шаедер стверджує, що в німецькій мові існує 300 графем і орфограм іншомовного походження, 16 з яких "онімечила" нова реформа [9: 13-14]: ai/ä (Mayonnaise/Majonäse), au/o (Restaurant/Restorant), é/ee (Varieté/Varietee), ée/ee (Dragée/ Dragee), -ies/ys (Hobbies/Hobbys), ou/u (Nougat/Nugat), c/k (Code/Kode), c/z (circa/zirka), ch/sch (Ketchup/Ketschup), gh/g (Joghurt/Jogurt), ph/f (Asphalt/Asfalt), qu/k (Kommuniqué/Kommunikee), rh/r (Rhythmus/Rytmus), y/j (Yoga/Joga), ss/ß/c (Sauce/Soße, Facette/Fassette), t/z (potential/potenzial), th/t (Diskothek/Diskotek).

Буквосполучення ph може за новими правилами в основах -phon-, -phot-, -graph- замінюватися графемою f: -fon-, -fot-, -graf- [3]. Можливі обидва варіанти: Mikrophon – Mikrofon, Delphin – Delfin. Також для графем gh, th, rh існує альтернатива у вигляді букв g, r, t: Spaghetti – Spagetti, Myrrhe – Myrre, Panther – Panter. Ph, th, rh залишилися в словах Philosophie, Physik, Apotheke, Mathematik, Rhapsodie. Слово Orthographie змінило своє написання на Orthografie.

Варіативність дозволена і при написанні суфіксів -tial -tiell. Вони можуть передаватися на письмі як -zial -ziell: Essenz – essentiell/essenziell, Sequenz – sequentiell/sequenziell, Potenz – potentiell/potenziell. При допущенні першого варіанта наявним є відхилення від морфологічного принципу. Дозвіл варіантів стає невмотивованим.

У новому правописі помітна тенденція до так званих регуляритетів. Якщо Kakadu та Gnu пишуться без кінцевого h, то таким же чином повинно писатися і Känguru (до реформи Känguruh). Якщо у написанні слів blau, grau, schlau не вживається кінцева h, то слово rau (раніше rauh) теж пишеться подібним чином. Стосовно похідних слів, то Rauheit (від rau) пишеться з одним h, а Rohheit та Zähheit (від roh та zäh) з двома h. Паралельні форми з h допускаються у словах Thron – Tron, Thunfisch – Tunfisch. Отже, цей аспект реформи реалізований більш послідовно, хоча і тут не вдалося уникнути варіативності та деякої нелогічності в написанні окремих слів.

Таким чином, можна помітити, що мета реформи була досягнута в урегулюванні написання літери ß, орфографії складних слів та правопису слів іншомовного походження. Треба відмітити, що правила правопису запозичених слів досягають високого ступеню демократичності, допускаючи декілька варіантів їхнього написання. Незрозумілим залишається невмотивоване написання слів Philosophie, Physik та деяких інших, що не складають окрему групу, але правилам реформи не підлягають.

Щодо застосування фонологічного та морфологічного принципів правопису, то можна відмітити непослідовність деяких правил написання. Припускається, що написання за морфологічним принципом полегшить вивчення німецької мови, бо орфографія слова у всіх формах, похідних та складних словах є однаковою. Але у деяких випадках відбувається довільний вибір принципу написання. Наприклад, слова Bus – Busse, Job – jobben не підлягають орфографічній систематизації. Всупереч фонологічному принципу допускається розширений варіативний ряд передачі однієї фонемі на письмі (Fieber, Vetter, Löffel, Physik), варіативне позначення однієї і тієї ж довгої або короткої фонемі. Традиційним залишилося написання таких слів, як Eltern, Paket.

Причини цих невідповідностей ми вбачаємо в тому, що за Х. Шмідтом [10: 11] принципи німецького правопису, з одного боку, доповнюють один одного не повністю, з іншого боку, перекривають один одного, що створює ґрунт для непослідовності у написанні (Achse – axial).

Подальшому аналізу підлягають інші аспекти змісту орфографічної реформи 1996 р., їхня доцільність та відповідність меті реформи, такі як написання слів окремо та разом, вживання великої літери, поділ на склади, пунктуаційні правила.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Жирмунский В.М. История немецкого языка / В.М. Жирмунский. – М.: Из-во ин. лит-ры, 1956. – 387 с.
2. Duden. Die deutsche Rechtschreibung. – Mannheim: Bibliographisches Institut, 2000. – 1216 S.

3. Duden. Fremdwörterbuch. – Mannheim: Bibliographisches Institut, 2001. – 1056 S.
4. Flückinger M., Gallmann P. Richtiges Deutsch. Praktische Grammatik der deutschen Sprache. – Berlin/München: Langenscheidt, 1988. – 328 S.
5. Götz D., Haensch G., Wellmann H. Großwörterbuch: deutsch als Fremdsprache. – Berlin/München: Langenscheidt, 1998. – 1216 S.
6. Heller K. Rechtschreibung. Die aktuelle Reform. Wörterliste der geänderten Schreibungen. – Stuttgart: Klett, 1996. – 70 S.
7. Ickler T. Das Rechtschreibwörterbuch. – St.Goar: Leibniz Verlag, 2000. – 519 S.
8. Kosmin O.G., Bogomasowa T.S., Hizko L.I. Theoretische Phonetik der deutschen Sprache. – М.: Высшая школа, 1990. – 223 S.
9. Schaefer B. Zur Neuregelung der deutschen Rechtschreibung. Darstellung und Kommentierung der Beschlüsse der Wiener Orthographischen Konferenz. – Bonn: Norman Verlag, 1995.
10. Schmidt H., Volk G. ABC der deutschen Rechtschreibung und Zeichensetzung. – Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1979. – 272 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Хоменко – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри германської філології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: історія німецької мови.